

που διαθέτουμε, να αγορασθεί το έργο του Αναξαγόρα (που προφανώς είχε δει το φως της δημοσιότητας πάνω από 30 χρόνια ενωρίτερα από την εποχή αυτών των αναφορών), θέλησαν να συμπεράνουν ότι επρόκειτο για ένα μικρό βιβλίο. Αλλά για ένα βιβλίο παλαιπωλικά διαθέσιμο, δεν ευσταθεί ένα τέτοιο συμπέρασμα. Και μάλιστα, όλα όσα γνωρίζουμε για το περιεχόμενό του δεν συμβιβάζονται με την υπόθεση ενός βιβλίου περιορισμένης εκδόσεως. Γιατί, κατά τις πληροφορίες μας, το έργο περιείχε μεταξύ άλλων μία Αστρονομία και Μετεωρολογία, μία θεωρία για την γένεση του κόσμου (Κοσμογονία) και για τη γένεση και την δομή της γής και το άκρως ενδιαφέρον, μία μη ατομιστική θεωρία για τα μόρια και για την άπειρη διαιρετότητα της ύλης, καθώς και για τα περισσότερο ή λιγότερο ομοιογενή είδη του υλικού των όντων. Η θεωρία του για την άπειρη διαιρετότητα, μία ιδιαίτερα λεπτοπής θεωρία, περιείχε παρτηρήσεις (που ως τώρα μάλλον δεν έχουν κατανοηθεί) για το ισόριθμον των άπειρων αριθμών, οι οποίοι προκύπτουν μέσω διαιρέσης, είναι επομένως «αριθμησμοί», όπως τους ονομάζουμε σήμερα - κάτι που μόνο το 19ο αιώνα ξανασυναντισίμε, στους Bolzano και Cantor. Επρόκειτο λοιπόν, ολοφάνερα, για ένα εκτεταμένο βιβλίο και, συγχρόνως, όπως υπαινίσσεται ο Πλάτων, πάμφθγο. Είναι επομένως πολύ πιθανό να είχε «εκδοθεί» σε μεγάλο αριθμό αντιτύπων.

Απόδοση στα ελληνικά: Ειρήνη Παπαδάκη

Ειρήνη Παπαδάκη

Για τον Karl R. Popper (1902-1994). Σύντομη αναφορά στη ζωή και στο έργο του

Ο Karl Popper υπήρξε ένας από τους κορυφαίους φιλοσόφους του 20ου αιώνα. Γεννήθηκε στη Βιέννη από καλλιεργημένη εβραϊκή οικογένεια που είχε ασπασθεί τον προτεσταντισμό. Ήξερε τα χρόνια της νεότητάς του στο μητροπολιτικό αυτό κέντρο - με όλα όσα συνόψιζε τότε αυτό σε ιστορικοπολιτικές διεργασίες, κοινωνικές κρίσεις, πολιτιστικό διεθνισμό, πνευματική και καλλιτεχνική πρωτοπορία. Μαθητής ακόμα, εισάγεται σε περιοχές αξιώσεων, όπως ο δαρβινισμός και ο μαρξισμός, δοκιμάζει τις συνειδησιακές συγκρούσεις της πολιτικής σφράγισης, κατανοεί τις κοινωνικές συνέπειες του δογματισμού. Διαβλέπει ήδη την ηθική διάσταση της ανθρώπινης γνώσης και την ανάγκη να διερευνηθούν το κύρος και τα όρια των θεωρητικών παραδοχών εν γένει. Στις ιδιαίτερα διαμορφωτικές εμπειρίες της εφηβείας του ανήκουν επίσης η συμμετοχή του σε προγράμματα ψυχολογικής υποστήριξης εγκαταλελειμμένων παιδιών (υπό την εποπτεία του Alfred Adler) και η διετής μαθητεία του κοντά σε έναν πολύπειρο ξυλουργό, τα δύο σκολα χρόνια μετά τον Αε Παγκόσμιο Πόλεμο.

Εκτεταμένο ήταν το φάσμα των σπουδών του: στο Πανεπιστήμιο και το Παιδα-

γωγικό Ινστιτούτο της Βιέννης, όπου τον κύριο κορμό της Φυσικής και των Μαθηματικών πλαισίωσαν επιλογές ανθρωπιστικής κατεύθυνσης, ενώ μέσα από τις πεripέτειες της μουσικής παιδείας του στρέφεται σε ιστορικοθεωρητικά ερωτήματα, όπως αυτό της γένεσης της πολυφωνίας, από όπου προέκυψαν σημαντικά για την μετέπειτα σκέψη του ευρήματα. Η διδακτορική διατριβή του είχε ως θέμα «Το πρόβλημα της μεθόδου στην ψυχολογία της σκέψης» (1928). Από τους πανεπιστημιακούς δασκάλους του ξεχωριστά τον επηρέασε ο Karl Bühler.

Το 1930 παντρεύθηκε τη συμφοιτήτριά του Anna Henninger Josephine, αποφασισμένη συνεργάτιδά του έκτοτε. Συμμετέχοντας με παιδαγωγικό ενθουσιασμό στην επιχειρούμενη τότε μεταρρύθμιση της αυστριακής δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης δίδαξαν και οι δύο σε γυμνάσιο μέχρι το 1937. Το ίδιο αυτό διάστημα επρόκειτο να ωριμάσουν οι εσωτερικές και εξωτερικές συνθήκες για τη δημόσια φιλοσοφική παρουσία του, η οποία έμελλε να διαγράψει πολλές και διαπλεκόμενες τροχιές.

Το πρώτο έργο του *Λογική της Επιστημονικής Έρευνας* (*Logik der Forschung*, 1934), αναγνωρισμένο πλέον ως κλασικό, καινοτομεί πολλαπλά. Συναιρώντας γνωσιοθεωρία και μεθοδολογία σε ενιαία συστηματική διαπραγμάτευση, ενσωματώνει συγχρόνως πορίσματα στα οποία ο Popper κατέληξε μέσα από πολυετή αναστροφή με την ιστορικοφιλοσοφική παράδοση. Εδώ ανήκουν α) το πρόβλημα της επαγωγής («πρόβλημα του Hume») και 2) το πρόβλημα της οριοθέτησης («πρόβλημα του Kant»), τα οποία επεξεργάστηκε εν μέρει αξιοποιώντας ευφυώς, εν μέρει αναμορφώνοντας, το γνωσιοθεωρητικό πλαίσιο στο οποίο κινήθηκαν οι μεγάλοι πρόδρομοί του. Την έμφαση στα δύο αυτά κλειδιά της προβληματικής υποδήλωνε και ο τίτλος της πολύ εκτενέστερης πραγματείας του 1932, από την οποία προέκυψε το πρώτο αυτό βιβλίο, ως αυστηρά πυκνογραμμένη σύνοψη: *Τα Δύο Θεμελιανά Προβλήματα της Θεωρίας της Γνώσης* (*Die beiden Grundprobleme der Erkenntnistheorie* - εκδόθηκε μόνο το 1979). Ο θεωρητικός ορίζοντας του έργου αντικατοπτρίζει μία ολόκληρη εποχή οροσήμων στις φυσικές επιστήμες (θεωρία των κβάντα, θεωρία της σχετικότητας, νέα κβαντική θεωρία, ερμηνεία της από τη Σχολή της Κοπεγχάγης κ.λπ.). Στις μείζονες συμβολές του έργου ανήκει η συνετής και ευέλικτη παρέμβασή του στην πολύκροτη τότε συζήτηση για τη σχέση φιλοσοφίας και επιστήμης, ενώ η ρητή ή σιωπηρή αντιπαράθεσή του προς τον αμιγή συμβατισμό, τον ινστιτουμενταλισμό και κυρίως τον δεσπίζοντα τότε λογικό θετικισμό του Κύκλου της Βιέννης (έντονα επηρεασμένο από το φαινομεναλισμό του Ernst Mach και τον πρώιμο Wittgenstein) φέρει τη σφραγίδα του στέρεου μεταφυσικού ρεαλισμού του Popper και της προσωπικής διαπαιδαγώγησής του στην κριτική ανάγνωση του Kant, τον περιορισμό του οποίου είχε επανεξημενεί με τρόπο που εμβολίασε την όλη στρατηγική της σκέψης του.

Η κριτική που ασκεί κατά της επαγωγής και της όλης εμπειριστικής παράδοσης αξιοποιεί καιρία και το επιστημολογικό μάθημα που ενόμισε η περίπτωση της θεωρίας του Einstein (και ιδιαίτερα, η εκ των υστέρων επιβεβαίωση σημαντικής υποθετικής πρόβλεψής της μέσω κρίσιμου πειράματος το 1919), στο φως της οποίας το ως τότε κυρίαρχο νευτώνειο κοσμοείδωλο έπαινε να συνιστά τη μοναδική εξηγητι-

κή κάλυψη τεράστιου αριθμού φυσικών φαινομένων - και συνεπώς να προσάγεται ως ισχυρή απόδειξη της επιτυχίας των επαγωγικών διαδικασιών. Μέσα, ωστόσο, από το ίδιο επιστημονικό γεγονός προέκυπταν, όπως έβλεπε ο Popper, ισχυρές υπονομευτικές συνέπειες και για τη θέση του Κανί ότι οι θεωρίες των φυσικών επιστημών πρέπει να είναι προϊόντα «νόμων» του νου και έγκυρες, ανεξαρτήτως της εμπειρίας την οποία δομούν (ως συνθετικές α ριότι κρίσεις). Σε ακόμα ευρύτερα πλαίσια, διέβλεπε την κρίσιμα παραπλανητική επίδραση που είχε για ολόκληρη την παραδοσιακή γνωσιοθεωρία η επικέντρωση στο ερώτημα «από πού αντλούμε έγκυρη γνώση;», καθώς μια παρόμοια ζήτηση εξέφραζε έμμοιο εγγλωβισμό στο γνωρίζον υποκειμένο και στη γνώση ως υποκειμενική πεποίθηση-κτήμα του ψυχολογικού εγώ και οδηγούσε μοιραία στη δογματική μονομέρεια αυτής ή εκείνης της πηγής. Πρόδοθτα, εξάλλου, φόρτιζαν την προβληματική οι εικονοκλαστικές τάσεις των λογικών θετικιστών να αποκαθάρουν τον επιστημονικό λόγο από κάθε μεταφυσικό επίσιρωμα και να δημιουργήσουν έναν ενιαίο και αναμφύλογο κώδικα που θα εξασφάλιζε τη θεμελίωση του επιστημονικού οικοδομήματος πάνω σε περιγραφές στοιχειωδών αντιληπτικών εμπειριών. Η προσπάθειά τους να διαχωρίσουν τις προτάσεις των φυσικών επιστημών από αυτές της μεταφυσικής με βάση ένα κριτήριο που ταύτιζε το «νόημα» με την «επαληθευσιμότητα» οδηγούσε και τα δύο σκέλη του ριζοσπαστικού προγράμματος τους σε αδιέξοδα.

Ο Popper εγκαινιάζει μία αλλαγή του μεταθεωρητικού πλαισίου με τη διδασκαλία του για την υποθετικο-απαγωγική μέθοδο. Σε αντίθεση προς τις προηγούμενες τάσεις «θεμελιωτισμού», αναγνωρίζει ότι η ανθρώπινη γνώση, και ιδιαίτερα οι μεγάλης εμβέλειας επιστημονικές θεωρίες που «υπερβαίνουν κάθε δυνατή εμπειρία», έχει κατ' ανάγκη χαρακτήρα αβέβαιης εικασίας και μπορεί να προέρχεται από κάθε είδους πηγές, ακόμα και «ανορθόλογες», όπως η διαίσθηση, η φαντασία ή ο μεταφυσικός στοχασμός. Το σημαντικό ερώτημα είναι πως αυτή μπορεί να διορθώνεται και να αναθεωρείται, συχνά μάλιστα να αναπτύσσεται με τρόπο επαναστατικό. Η δυναμική αυτή ανάπτυξη, υποστηρίζει, δεν είναι δυνατή χωρίς τη λειτουργία της κριτικής - και εδώ εντάσσονται και οι διαδικασίες εμπειρικού ελέγχου. Η εμπειρικά προσιτή πραγματικότητα συνιστά το ευρύ δευτερογενές πεδίο, με το οποίο οι επιστημονικές θεωρίες πρέπει να «συγκρουσθούν», αν πρόκειται να δοκιμασθεί έμπρακτα η ικανότητά τους να εξηγούν τα εμπειρικά φαινόμενα στα οποία αναφέρονται. Για το σκοπό αυτό, η προτεινόμενη θεωρία («υπόθεση») θα πρέπει να διατυπωθεί γλώσσικά (αντικειμενική διάσταση που συνιστά όρο για τη διαποικειμενική πρόσβαση και την κριτική) στη σαφέστερη δυνατή μορφή της, και να εκτυλιχθεί αναλυόμενη στις λογικά απορρέουσες επιμέρους συνέπειές της, με τον πληρέστερο δυνατό τρόπο (όρος ανάδειξης του εύρους του περιεχομένου της). Τότε, ως συνεκτικά αρθρωμένο προτασιακό σύστημα, που εμπεριέχει α) καθολική θεωρία, β) αρχικές συνθήκες, γ) επιμέρους προβλέψεις, δηλαδή ως οργανωμένη υπόθεση αιτιώδους εξήγησης μιας δομικής κανονικότητας του φυσικού κόσμου, είναι δυνατό να αρχίσει να συζητιέται. Τότε μόνον είναι δυνατό να αξιολογηθεί αναφορικά προς την εσωτερική συνοχή της, συγκριτικά με εναλλακτικές θεωρίες που

αποσκοπούν στην εξήγηση της ίδιας σειράς φαινομένων και, το κρίσιμότερο, σε σχέση με το εμπειρικό πεδίο, στο οποίο προσανατολίζεται πλέον η έρευνα «υπό το φως» της θεωρίας και μέσω των συγκεκριμένων προγνώσεών της. Οι τελευταίες, ακριβώς, περιέχουν το είδος εκείνο πληροφορίας που παραπέμπει σε συμβάντα ενταγμένα στην εμπειρική μας ακτίνα, αναπαραγόμενο πειραματικά - αλλά, έτσι, χάρη στη δυνητική επαναληπτικότητά τους, αξιόλογες περιπτώσεις λειτουργίας μιας κανονικότητας ή «νόμου» - και ελέγχιμα από καθένα αρμόδιο. Μια ενδεχόμενη «διάψευση» της ισχύος παρόμοιων ενικών, και «θεωρητικά φορτισμένων», αποφάνσεων - και ακόμα καλύτερα, επανηλειμμένες αρνητικές για την πρόγνωση εκβάσεις αυστηρών πειραμάτων - συνιστά σοβαρή ετυμηγορία που αναμεταδίδεται στην καθολική υπόθεση (κατά τον *modus tollens*) ως αναίρετική μαρτυρία. Μία αποτυχία διάψευσης - και ακόμα καλύτερα, επανειλημμένες επιβεβαιωτικές για την πρόγνωση εκβάσεις αυστηρών πειραμάτων συνιστά εξίσου σοβαρή ετυμηγορία που μεταβιβάζει στην καθολική υπόθεση το μήνυμα ότι ως τώρα έχει αντέξει, και σε ποιά βαθμό, τη σύγκρουσή της με τα πράγματα. Σε καμιά από τις δύο αυτές περιπτώσεις δεν παρέχονται αιχλώντες εγγυήσεις οριστικής εγκαθίδρυσης, ή πάλι τελειωτικής αναίρεσης, αν και αυτό που επιδιώκεται είναι όσο το δυνατόν πιο ισχυρά ερείσματα (σαν αυτά, λ.χ., που μπορεί να δώσει ένα «αποφασιστικό πείραμα»/ένα «*experimentum crucis*») για την ορθότερη δυνατή συγκριτική αποτίμηση της εξηγητικής δύναμης των θεωριών. Από την άλλη μεριά, η ευθύνη των προσωπικών αποφάσεων, ο σεβασμός των πειραματικών ενδείξεων, το αυτοκριτικό ήθος, η αφοσίωση στην ιδέα της αντικειμενικής αλήθειας - «δεοντολογικές» παράμετροι. επομένως - συναρτώνται καίρια με τις επιλογές που υπεισέρχονται σε όλη τη σειρά των βημάτων, όσο και στην από μέρους των επιστημόνων αποδοχή ή απόρριψη, στην πράξη πιά, αυτής ή εκείνης της θεωρίας.

Γι' αυτήν την επιστημολογική αντίληψη, αυτό που προάγει την έρευνα και μάλιστα με πρακτικά διεκπεραιώσιμο τρόπο δεν είναι η - αδύνατη άλλωστε για μια απειρία λόγων - αποδεικτική θεμελίωση των θεωριών, ούτε οι, πιο δυσδιάκριτα ανασταλτικές, τεχνικές αμυντικής θωράκισης των ως τώρα ευρημάτων, παρά ο έλεγχος της αλήθειας τους μέσα από την ανακάλυψη του ενδεχόμενου ψεύδους τους - επίτονη προσπάθεια από την οποία η επιστήμη αποκομίζει ανυπολόγιστα μαθήματα. Στην ίδια εξάλλου συνάφεια, δεν ανακύπτει «πρόβλημα» επαγωγής - που στην παραδοσιακή μορφή του αφορούσε τη λογική δικαιολόγηση των πεποιθήσεών μας, ως γενικεύσεων που υποτίθεται ότι συνάγονται από επιμέρους παρατηρήσεις. Το κατά Hume πρόβλημα της επαγωγής, επαναδιατυπούμενο τώρα, αποβαίνει πρόβλημα *λογικής σχέσης* ανάμεσα σε καθολικές θεωρίες και επιμέρους αποφάνσεις. Και επιλύεται αρνητικά, αφού πρόκειται για σχέση απαγωγικού ελέγχου και όχι επαγωγικής θεμελίωσης.

Ο Porper απέβλεπε να κατοχυρώσει μεθοδολογικά το αναθεωρήσιμο της γνώσης μέσα από την αναγνώριση και τη διόρθωση του λάθους. Παράλληλα, έχοντας κατανοήσει την τεράστια δημιουργική ικανότητα του ανθρώπου και την ασύλληπτη ευρηματικότητά του όταν ελπιχεί να λύσει απαιτητικά προβλήματα, αποδίδει

στην τολμηρή και ευφάνταστη θεωρητική υπόθεση το προβάδισμα στην όλη διαδικασία - προτεραιότητα υπέρ της οποίας συνηγορούν, όπως θα τονίσει έκτοτε επανειλημμένα, ανθρωπολογικές όσο και ιστορικοπολιτισμικές διαγνώσεις. Τόσο σε οντογενετικό όσο και σε φυλογενετικό επίπεδο, η μυθική ερμηνεία και το πειστικό δόγμα σινιστούν το ψυχοβιολογικά αναγκαίο, αλλά μόνον πρώτο στάδιο, περιγραφής και κατανόησης του επιστητού, πάνω στο οποίο έρχεται έπειτα να λειτουργήσει η κριτική, η αμφισβήτηση ή η υπέρβαση. (Γι' αυτό και, ενώ αναγνωρίζει, μαζί με τον Kant ότι η γνώση είναι γενετικά και ψυχολογικά a priori, δεν συμφωνεί και με την παραπέρα, κολοσσιαίων συνεπειών, θέση του ότι είναι και a priori έγκυρη). Η μεταφυσική, ειδικότερα, αποτελεί, όπως υπογραμμίζει, τη μεγάλη μήτρα από την οποία εκπορεύονται αναρίθμητες πλούσιες ιδέες που μπορούν να εμβολιάσουν με συγκεκριμένα και άκρως παρωθητικά μοντέλα την επιστημονική σκέψη - και αυτό πιστοποιείται κατ' εξοχήν με την αδιάλειπτη επίδραση των αρχαίων ελληνικών κοσμολογικών συστημάτων στη νεώτερη επιστήμη - ενώ και αυτή με τη σειρά της μπορεί πάντα να επανεκτρέφει νέα μεταφυσικά σχεδιάσματα και ασφαλώς τη δική της μεταθεώρηση. Αυτήν τη συνεχή και αμφίδρομη μετάγγιση από το φιλοσοφικό στοχασμό στο επιστημονικό εργαστήριο, και αντιστρόφως, ενδιαφέρει να μην αποκλείσει ο Popper, με τρόπο ωστόσο που να μην οδηγεί ούτε σε δυσλειτουργική εξομολόγηση ούτε σε υπέρμετρα αυστηρό διαχωρισμό. Έτσι προτείνει ως κριτήριο του επιστημονικού χαρακτήρα των θεωριών τη «δυνατότητά τους να διαψεύδονται μέσω του εμπειρικού ελέγχου» (*Falsifizierbarkeit* ή *Prüfbarkeit*) ενώ παράλληλα, αναγνωρίζοντας την ανάγκη ευελιξίας ενός παρόμοιου κριτηρίου οριοθέτησης, εισάγει «βαθμούς ελεγχιμότητας» συναρτημένους με το εύρος του περιεχομένου, και έτσι με το εμπειρικό αντίκρισμα, των θεωριών. Προνοεί, έτσι, για το, συχνότατο άλλωστε, ενδεχόμενο, μια αρχικά γενικόλογη μεταφυσική θεωρία να επαναδιατυπωθεί με τρόπο που να καταστεί δυνατή - και περαιτέρω να ενισχυθεί - η ελεγχιμότητά της. (Το πιο εύγλωττο παράδειγμα εδώ είναι οι σύγχρονες εντυπωσιακές μετεξελεύσεις της ατομικής θεωρίας του Δημόκριτου). Μέσα από παρόμοιες διηρημένου πνεύματος θέσεις ο Popper ανταπαντούσε, εξάλλου, και στις ακραίες λύσεις των λογικών θετικιστών - οι οποίοι, όπως επεσήμαινε, εφαρμόζοντας με συνέπεια το δικό τους κριτήριο «νοήματος-επαλήθευσης» θα όφειλαν να καταργήσουν όχι μόνον τη μεταφυσική αλλά και τις καθολικές υποθέσεις της επιστήμης, και ακόμα τα ίδια τα δικά τους μεταθεωρητικά διατάγματα.

Η αντικατάσταση του Popper προς αυτό το δυναμικό κίνημα, τη δραστηριότητα και παρακμή του οποίου παρακολούθησε με κριτικό ενδιαφέρον, αποτέλεσε μία από τις πλέον διδακτικές για την εξέλιξη της σύγχρονης επιστημολογίας διαμάχες - αν και μία μόνιμα αναπαραγόμενη φιλολογία παρερμηνειών επρόκειτο να συσκοτίζει επί δεκαετίες σοβαρά σημεία διαφοροποιήσεων. Στις αλληπάληλες επανεκδόσεις του γερμανικού πρωτοτύπου, όσο και της αγγλικής μετάφρασης (*The Logic of Scientific Discovery*, 1959) ο Popper πρόσθεσε υλικό και πλήθος Παραρτημάτων, κυρίως πάνω σε εξειδικευμένα θέματα της κβαντικής θεωρίας και της πιθανοκρατικής ερμηνείας της - που άλλωστε κάλυπτε μεγάλο μέρος και στο κύριο σώμα του

βιβλίου.

Το 1937, και εν μέσω του αυξανόμενου αντισημιτισμού που είχε αρχίσει να απλώνεται από τη χιτλερική Γερμανία, ο Porper αποδέχθηκε μία έδρα φιλοσοφίας στο πανεπιστημιακό κολλέγιο Christchurch της Ν. Ζηλανδίας, όπου εργάστηκε μέχρι το 1945. Τα ζοφερά γεγονότα του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, στη διάρκεια του οποίου 16 μέλη του οικογενειακού περιβάλλοντός του έχασαν τη ζωή τους, η αγωνία για τον κλονισμό των ανθρώπινων αξιών και τη μαίρα του ευρωπαϊκού πολιτισμού, υπαγορεύουν την ηθική ρώμη και τον αυστηρό κριτικό τόνο που διαπνέουν τα έργα αυτής της εποχής. Εδώ γράφτηκε *Η Ανοιχτή Κοινωνία και οι Εχθροί της* (*The Open Society and its Enemies*, 1945, πβ. και την ομότιτλη ελληνική έκδοση, Αθήνα, Δωδώνη 1980/1982), και σε διασταυρούμενη επεξεργασία δουλεύτηκε *Η Φτώχεια του Ιστορισμού* (*The Poverty of Historicism*, από αρχικό κείμενο του 1935, ως αναθεωρημένη έκδοση σε μορφή βιβλίου, 1957). Είτε χαρακτηρισθούν ως συμβολή στη μεθοδολογία των κοινωνικών επιστημών, ως εισαγωγή στο πολιτικό πρόβλημα, στη φιλοσοφία της ιστορίας ή στην ηθική θεωρία, ως μελέτη πάνω στις φιλοσοφικές ρίζες του ολοκληρωτισμού, είτε ως εκτεταμένα δοκίμια πάνω στην κοινωνική διάσταση μιας κριτικής θεωρίας της γνώσης - τα δύο αυτά αλληλοσυμπληρούμενα έργα, σκαπανείς την εποχή τους και αναγνωρισμένα ως κλασικά σήμερα, έχουν ασκήσει συνεχιζόμενη επίδραση και έχουν προκαλέσει μία φιλολογία συζητήσεων ανάλογη σε ένταση προς τη δύναμη των επιχειρημάτων τους, ενώ ο διηρυγμένος κριτικισμός που λειτουργεί ως κεντρική θέση στην όλη προβληματική αναδειχνει τη γενικότερη αξία και την εφαρμοσιμότητα στην κοινωνική συνάφεια της κριτικής μεθόδου.

Εκτεταμένο είναι το πεδίο που προσήγγισε ο Porper, επιχειρώντας να ανιχνεύσει μεθοδολογικές και άλλες τάσεις υπεύθυνες γι' αυτό που κατέληξε να χαρακτηρίσει συνοπτικά ως «ιστορικισμό». Είδε στις μεγάλες και τόσο διαφοροποιημένες κατά τα άλλα θεωρητικές κατασκευές κορυφαίων διανοητών, όπως κυρίως του Πλάτωνα και του Μαρκ, να συναιρούνται η νομοτελεσματική ερμηνεία του ιστορικού παρελθόντος, η σχηματική προϋποτίπωση του μέλλοντος, και η ιδέα ενός πολιτικού σχεδιασμού που αποσκοπεί στη ριζική αναδόμηση του σύνολου κοινωνικού χάρτη. Επισήμανε ότι η γοητεία που ασκούν παρόμοιες κατασκευές μεγεθύνεται συχνά συντηρητικά από την τάση των κοινωνικών ομάδων να εντάσσονται σε κλειστά σχήματα σκέψης και δράσης, που ως γενικές κοσμοαντιλήψεις μπορεί να ανταποκρίνονται σε βαθειά ριζωμένες ψυχοδιανοητικές ανάγκες για αναλλοίωτα πλαίσια κανονικότητας. Εναντίον παρόμοιων ολιστικών θεωρήσεων αντέταξε το κεντρικό επιχείρημα ότι η εξέλιξη της ιστορίας, στενά συναρτημένη καθώς είναι με την κορεία της μη προορηθίμης κατά οιονδήποτε επιστημονικό ή άλλο τρόπο ανθρώπινης γνώσης, δεν μπορεί κατά μέγιστα λόγο να προβλεφθεί. Καταλόγισε στις ιστορικιστικές προσεγγίσεις μια εσφαλμένη αντίληψη για την επιστημονική μέθοδο και για το τι μπορεί να προσδοκάται απ' αυτήν, ιδιαίτερα στην ιστορικοκοινωνική συνάφεια. Υποστήριξε ότι οι θεωρήσεις της ιστορίας, μακριά από του να συνιστούν αντικειμενικά υπαγορευόμενες από αμύγη ιστορικά δεδομένα γενικεύσεις,

έχουν αναυτόφρευντα επιλεκτικό χαρακτήρα, συναρτημένο και με την προβληματική του εκάστοτε παρόντος. Έτσι, ωστόσο, ως αξιολογικά φορτισμένες οπτικές - και με επίγνωση αυτής της διπλής ιδιαιτερότητάς τους - μπορούν να αποτελούν γονιμότητες και κριτικά αξιοποιημένες ερμηνευτικές υποθέσεις για την ανασυγκρότηση του ιστορικού πεδίου - ο εκτεταμένος και πολυδιάστατος χαρακτήρας του οποίου όχι μόνον επικαλείται μια πολλαπλότητα προσεγγίσεων, αλλά και καθιστά κατανοητά τα όρια της αξίας τους ως συμπληρωματικών θεωρήσεων.

Σημαντική θέση στην όλη επιχειρηματολογία του κατά τον ολιστικού πολιτικού σχεδιασμού κατέχει η θεμελιική διάγνωση ότι κάθε ανθρώπινη δράση, και πολύ περισσότερο η συνδρομή πολλαπλών πρωτοβουλιών με τις οποίες συχνά συναρτώνται αντιτιθέμενες αξίες, ακολουθείται από απρόβλεπτες και αθέλητες επιπτώσεις στον εξίσου διακυμαινόμενο περίγυρο, προκαλώντας αλυσιδωτές αντιδράσεις σε συμπεριφορές και σχέσεις. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα να μην προκύπτουν πάντα προγραμματισμένες εκβάσεις - ιδιαίτερα στην περίπτωση μεγάλων κοινωνικών επιχειρημάτων όπου οι εμπλεκόμενοι παράγοντες είναι συνθετότεροι. Ο Popper φρονεί ότι οι θεωρητικές και οι εφαρμοσμένες κοινωνικές επιστήμες δεν πρέπει να παραθεωρήσουν το κεφαλαιώδες αυτό γεγονός, στο οποίο προσμετράται καιρία η ανατρεπτική σφήνα της ιντελερμινισικά ανατυσσόμενης ανθρώπινης γνώσης.

Ο Popper επεσήμανε την κρίσιμη αλληλεξάρτηση που υπάρχει ανάμεσα σε συσολογικά ερωτήματα του τύπου «ποιός πρέπει να άρχει;» και στην ιδεοληψία της αυθεντίας του εξαιρετικά προικισμένου γνώστη ή του μοναδικού σωτήρα της κοινωνίας. Σημείωσε το χαρακτήρα παραδόξου που εμπεριέχουν μεγάλες γενικές ιδέες, όπως η ελευθερία, η δημοκρατία, η κυριαρχία, η ανοχή κ.λπ., και εισηγήθηκε τη διατύπωση συγκεκριμένων πολιτικών αιτημάτων για την επιτακτική μείωση των ανθρώπινων δεινών - στη θέση ουτοπικών όσο και καλοπροαίρετων σχεδίων για τη μεγιστοποίηση της ευτυχίας ή τη σωτηρία της ανθρωπότητας. Θεώρησε την εδραίωση και λειτουργία θεσμών που επιτρέπουν τον έλεγχο και τη χωρίς προσφυγή στη βία αλλαγή των φορέων της εξουσίας ως καταστατικό στοιχείο του δημοκρατικού πολιτεύματος και αυτό με τη σειρά του ως το μόνο ιστορικά δοκιμασμένο πλαίσιο για το βήμα-προς βήμα μετασχηματισμό της κοινωνίας, αλλά και για τον έλεγχο της καταλληλότητας των θεσμών, μέσω δοκιμών - και -σφαλμάτων, με το λιγότερο δυνατό οργανωτικό και, κυρίως, ανθρώπινο κόστος. Είδε στην επίγνωση των γνωστικών ορίων που δίδασκε ο Σωκράτης, στον διαφωτισμό του 5ου αιώνα, στην διερεύνηση από τους σοφιστές του κεφαλαίου «φύση-σύμβαση», αλλά και στην όλη μεγάλη παράδοση του κριτικού ορθολογισμού που ξεκινά από τους Προσωκρατικούς και οδηγεί στο θεσμό της ελεύθερης προβολής και αμφισβήτησης του λόγου, το πνεύμα της ανοιχτής κοινωνίας - με το συναρτημένο ήθος της προσωπικής ευθύνης και της κριτικής επαγρύπνησης του επώνυμου πολίτη. Υπογράμμισε την ευθύνη που φέρουν οι φιλόσοφοι και οι διανοούμενοι για τον τρόπο που οι συχνά μεγαλειώδεις εννοιολογικές συνθέσεις τους αιχμαλωτίζουν το νου των θαυμαστών τους. Θεώρησε την καλλιέργεια προτύπων διαύγειας και απερίττης διατύπωσης στη χρήση της γλώσσας ως σύστοιχη προς την πνευματική εντιμότητα και ως συνθήκη της

κριτικής σκέψης. Διέβλεψε τον πάντα υπαρκτό κίνδυνο να φυλακίζονται οι άνθρωποι στο στενό ορίζοντα μιας και μοναδικής «αλήθειας», αλλά έτσι και να επανεγκλειστούν σε περισσότερο ή λιγότερο κλειστές κοινωνίες. Τόνισε τα ευεργετικά αποτελέσματα του πολιτιστικού αλληλοεμβολιασμού και είδε στη δυνατότητα της αντιπαράθεσης των ιδεών, στο σεβασμό του επιχειρήματος και στη λελογισμένη ανεντιμότητα απέναντι στο πιστεύω του άλλου, στοιχεία μιας γενικότερης ανοιχτόμυαλης νοοτροπίας που θα έπρεπε να πρωτανεύσει - αν οι εγγενώς ατελείς ανθρωπίνες κοινωνίες πρόκειται να μειώσουν τα πολλά δεινά τους, που ανιψιάσκουν προς πανανθρώπινα δέοντα και ανήκουν στα επιτακτικά πρακτέα του σήμερα.

Με το τέλος του πολέμου ο Popper επέστρεψε στην Ευρώπη και έκτοτε διέμεινε στη Βρετανία. Από το 1945 μέχρι το 1969 εργάστηκε στην London School of Economics and Political Science ως καθηγητής της Λογικής και της Επιστημονικής Μεθόδου. Τόσο κατά τη διάρκεια της πολυάσχολης αυτής διδακτικής περιόδου όσο και αφότου αποσύρθηκε από την πανεπιστημιακή δραστηριότητα, παράγαγε τεράστιο έργο σε μελέτες και διαλέξεις ανά τον κόσμο, ενώ οι συμπαγείς τόμοι που προκύπτουν μετά από χρόνια δίνουν το μέτρο του ενιαίου όσο και εξακτινωμένου χαρακτήρα των προβληματισμών του. Στη μεγάλη αυτή περίοδο ανήκουν τα έργα: *Εικασίες και Αναιρέσεις (Conjectures and Refutations - The Growth of Scientific Knowledge, 1963)*, *Αντικειμενική Γνώση (Objective Knowledge - An Evolutionary Approach, 1972)*, *η Αυτοβιογραφία του με τίτλο Ατέλειωτη Ζήτηση (Unended Quest, 1976)*, *Ο Αυτοσυνείδητος Άνθρωπος και ο Εγκέφαλός του (The Self and its Brain, 1977)*, από κοινού με το νευροφυσιολόγο Sir John Eccles, *Αναζητώντας έναν Καλύτερο Κόσμο (Auf der Suche nach einer besseren Welt, 1984)*. Χαρακτηριστικοί είναι οι τίτλοι του τρίτου *Υποεργαφού (Postscript to the Logic of Scientific Discovery, 1982/83)*, - εκδοτική επιμέλεια W.W. Bartley III) που επεξεργάζεται και προωθεί την προβληματική της πρώτης περιόδου στο φως και των νεώτερων συζητήσεων: 1) *Ρεαλισμός και ο Στόχος της Επιστήμης (Realism and the Aim of Science)*, 2) *Το Ανοιχτό Σύμπαν (The Open Universe - An Argument for Indeterminism)*, 3) *Κβαντική Θεωρία και το Σχίσμα στη Φυσική (Quantum Theory and the Schism in Physics)*.

Στο συνολό του, το πλούσιο έργο αυτής της περιόδου μπορεί να χαρακτηριστεί ως μεγάλη συμβολή στην «κοσμολογία» (με τη διηυρυμένη σημασία που ο ίδιος συχνά απέδωσε στον όρο, ως προσπάθεια, δηλαδή, για κατανόηση και ερμηνεία του όλου κόσμου - όπου συμπεριλαμβάνεται και ο άνθρωπος καθώς και η γνώση του για όλες τις διαστάσεις του, έτσι, πολυσύνθετου επιστητού. Δεσπόζουσα είναι εδώ η θεωρία του Popper για τα αντικειμενοποιημένα δημιουργήματα του ανθρώπινου πνεύματος, για τα οποία έπλασε την επωνυμία «κόσμος 3», αντιδιαστέλλοντάς τα προς τον «κόσμο 1» των φυσικών αντικειμένων και διαδικασιών (όπου εντάσσεται και ο άνθρωπος ως βιολογική οντότητα) και προς τον «κόσμο 2» των ψυχοπνευματικών βιωμάτων και διεργασιών. Ο «κόσμος 3» συγκροτείται από όλα τα προτασιακά παράγωγα της ανθρώπινης σκέψης και φαντασίας (δηλαδή από ό,τι αποκαλούμε γνώση - ακόμα και το πραγματικά ή δυνητικά λανθασμένο μέρος της - ποίηση

και λογοτεχνία), τα οποία έχουν προσλάβει αντικειμενική διάσταση μέσω της γλωσσικής τους διατύπωσης και περαιτέρω, μέσω της καταγραφής τους σε ένα υλικό μέσον: συγκροτείται επίσης από τα έργα όλων των άλλων τεχνών που δεν χρησιμοποιούν άμεσα το λόγο, αλλά και από τις τεχνικές και άλλες κατασκευές, ακόμα και τους θεσμούς - στο μέτρο που όλα αυτά εμπεριέχουν μεταφρασμένη και αντικειμενικά λειτουργούσα σκέψη. Γι' αυτό και ο χαρακτηρισμός της θεωρίας αυτής ως «θεωρίας του πολιτισμού».

Αν και προκύπτουν κατά γενεακή τάξη - και με την έννοια αυτή, συνιστούν μία συνέχεια κατά σειρά δημιουργίας - τα τρία αυτά σύμπαντα δεν είναι εξομοίωσιμα ούτε αναγώγιμα σε άλλα, κατ' αντίστροφη κατεύθυνση. Την ιδιόρρυθμη αυτή υπαρκτική ετερογένεια εκφράζει ο χαρακτηρισμός τους ως «αναδυομένων». Έχοντας στοιχειωδώς μορφοποιηθεί, συναναπτύσσονται έτιοτε και τελούν σε διαρκή αλληλεπίδραση, ανά δύο, με αναγκαία πάντοτε τη μεσολάβηση του «κόσμου 2», τόσο σε οντογενετικό όσο και σε φυλογενετικό επίπεδο. Ο Popper επισημαίνει ότι το γεγονός της γλώσσας, με όλα όσα συνεπέφερε, βρίσκεται στη βάση της δημιουργίας του «κόσμου 2» και έτσι της «ανθρωποποίησης» του ανθρώπου - ιδιαίτερα αφότου αναπτύχθηκαν οι ειδικά ανθρώπινες λειτουργίες της «περιγραφής» και της «επιχειρηματολογίας», πάνω και πέρα από το θεμελιακό υπόβαθρο της «αυτοέκφρασης» και της «επικοινωνίας» - των δύο δηλαδή πρωτογενών λειτουργιών, τις οποίες διαθέτει τόσο η ανθρώπινη γλώσσα όσο και αυτή των ζώων. Χάρη στις μοναδικά ανθρώπινες αυτές λειτουργίες της γλώσσας επιτελείται η δόμηση και ερμηνεία του κόσμου, αλλά και καθίσταται δυνατή η αναμετάδοση, η κριτική και η επεξεργασία των γνωστικών και όλων των άλλων προϊόντων του ανθρώπινου πνεύματος. Ο Popper τονίζει την κολοσσιαία διαφορά που υπάρχει ανάμεσα σε μία ανεκδήλωτη σκέψη που παραμένει αδρανής περιουσία του υποκειμενικού νου, αφενός, και στην εξωτερικευμένη σκέψη που μπορεί όχι μόνον να κυκλοφορεί και να επηρεάζει δραστικά, αλλά και μέσω της καταγραφής της σε σταθερή υλική μορφή, όπως το βιβλίο, να παραμένει δυνητικά «κτήμα ες αεί» για αναρίθμητους αποδέκτες. Διευκρινίζει ότι η δυνατότητα μιας απειρίας διαφορετικών φυσικών ενσαρκώσεων, ή η μεταφρασσιμότητα ενός πνευματικού προϊόντος σε περισσότερους του ενός κώδικες, κάνει φανερό ότι αυτό ως περιεχόμενο (ως προτασιακό «σημαινόμενο», κατά τους πρόδρομους του Στωικούς) δεν ταυτίζεται με τη σημαίνουσα μορφή του, ή με το φορέα υλοποίησης αυτής της μορφής. Ιδιαίτερα καίρια είναι η διαπίστωσή του ότι οι κατασκευές του «κόσμου 3», αφότου δημιουργηθούν, εκδηλώνουν μία «μερική αυτονομία», όχι απλώς ως λειτουργούντα και ανεξαρτήτως του δημιουργού τους έργα, παρά με την αυστηρότερη έννοια ότι εσωτερικά παράγουν ανακαλύψιμες λογικές συνέπειες που μπορεί να υπερβαίνουν κατά πολύ τις συνειδητές προθέσεις της αρχικής σύλληψής τους. Γι' αυτό και η τεράστια αποθησαυρισμένη γνώση των αιώνων όσο και αυτή που συνεχώς δημιουργείται εμπεριέχει, όπως σημειώνει, έναν ασύλληπτο πλούτο περιεχομένων και δυσδιάκριτων προεκτάσεων, η αποκρυπτογράφηση των οποίων - στο βαθμό που επιχειρείται - αποκρύπτει συχνά εντυπωσιακά ευρήματα με ακτινωτές συνέπειες και για τους τρεις κόσμους. Με την έν-

νοια αυτή, επισημαίνει, ο «κόσμος 3» υπερβαίνει το εκάστοτε καταγραφόμενο ή αυτό τον άνθρωπο γνωσμένο, μέρος του.

Στα πλαίσια της εξελικτικής-βιολογικής προσέγγισης του στον άνθρωπο και στο όλο πολιτιστικό φαινόμενο, ο Porret αξιοποίησε τη νεοδαρβινική θεωρία και συνόψισε την έμφαση της δικής του διηρυμμένης εκδοχής με τους χαρακτηρισμούς «ενεργητικός δαρβινισμός» ή «θεωρία του φιλικού περιβάλλοντος». Ξεκινώντας από τη θεμελιική διάγνωση ότι όλοι οι οργανισμοί προσπαθούν συνεχώς να επιλύουν προβλήματα, και πρωτίστως προβλήματα προσαρμογής και επιβίωσης, σ' ένα απαιτητικό αλλά και ευεργετικό πολύμορφο περιβάλλον, έδωσε έμφαση στην ικανότητά τους να προβαίνουν ενεργά σε εξερεύνηση του κόσμου και να αναζητούν οικολογικές εστίες με συνθήκες ευνοϊκές προς τη στρατηγική βίου που απορρέει από το σχετικά άκαμπτο γενετικό πρόγραμμά τους και το, πιο ευέλικτο, ρεπερτόριο συμπεριφοράς που διαθέτουν. Μαθαίνοντας σταδιακά, μέσω δοκιμών -και- ασφαλισμάτων, να επιλέγουν οι ίδιοι και να αλλάζουν την κλίμακα των περιβαλλοντικών πιέσεων στις οποίες θα εκτεθούν, συνδιαμορφώνουν του όρους κάτω από τους οποίους ασκείται η φυσική επιλογή (ο εξοντωτικός χαρακτήρας της οποίας, έτσι, αμβλύνεται). Στα πλαίσια ενός προοδευτικά πολυπλοκοποιούμενου σπειροειδούς αναδράσεων, η «ανθρώπινη στιγμή» εγκαινιάζει μία κολοσσιαία καινοτομία χάρη στη γλώσσα και τη συνακόλουθη εξωσωματική παραγωγή θεωριών, ορθώνοντας, δίπλα στο πεδίο της άμεσης φυσικής αντικατάθεσης και των σωματικών μεταλλαγών, ένα νέο οριζόντιο θεωρητικών δοκιμών - και- ασφαλισμάτων, ο οποίος αλλάζει άρδην την όλη λογική της βιολογικής εξέλιξης και οδηγεί στη λογική της «πολιτιστικής εξέλιξης», και τη συνακόλουθη μεταμόρφωση των ανθρώπινων σχέσεων.

Υπερβαίνοντας την εμβέλεια και το «δογματισμό» των αισθητηρίων οργάνων, τα θεωρητικά ανάλογά τους, ως αντικειμενοποιούμενες και διορθώσιμες προβολές, συνιστούν πλαστικότερα δόγματα, καθώς η δυνατότητα κριτικής, τροποποίησης ή και εξάλειψής τους όχι μόνο μειώνει τις πιθανότητες μοιραίων για τον εισηγητή τους λύσεων, αλλά και συνδιαμορφώνει το μυαλό, τη φαντασία και το όλο ήθος του ανθρώπου ως δημιουργού πλέον ενός πολιτιστικού «περιβάλλοντος» στο οποίο μαθητεύει εκ νέου ως εξερευνητής.

Στα πλαίσια της επεξεργασίας του δυναμικού αυτού γίνεσθαι τριών συναναπτυσσόμενων κόσμων (ενός «κλιουραλιστικού κοσμοειδώλου») ο Porret άσκησε κριτική στις ποικίλες εκδοχές του μονισμού και πρόσφερε ισχυρά επιχειρήματα κατά του μεταφυσικού και επιστημονικού ντετερμινισμού. Σε αλλητάλληλες συγκριτικές ιστορικοφιλοσοφικές αναδρομές, επεσήμανε τις θεμελιώδεις διαφορές της θεωρίας του «κόσμου 3» από τη θεωρία των ιδεών του Πλάτωνα, ενώ αναλογίες προς αυτήν ή εκείνη την πτυχή της θεωρίας του εντόπισε στη μακρά γραμμή του αντικειμενισμού που ξεκινά από τους Στωικούς και περνά σε νέες παραλλαγές με τους Bernard Bolzano, Gottlob Frege, Heinrich Gomperz, κ. α.

Υπερβαίνοντας το στατικό καρτεσιανό δυισμό, επεχείρησε μαν εντυπωσιακή προσέγγιση στο πρόβλημα «σώμα-πνεύμα», την αλληλεπίδραση των οποίων καθιστά κατανοητή εισάγοντας ως πρόσθετη πολυδιάστατη παράμετρο τον «κόσμο 3».

Εντάσσοντας το παραδοσιακά ακανθώδες αυτό πρόβλημα στην ευρύτερη δυναμική μιας ιντερεμινιστικής κοσμολογίας, μιας εξελικτικής επιστημολογίας και μιας νέας πολιτιστικής ανθρωπολογίας, προσφέρει στα εξειδικευμένα πορίσματα και ερωτήματα της νευροφυσιολογίας του εγκεφάλου το φιλοσοφικά απαιτητικό και εκτεταμένο πεδίο ενός «μεταφυσικού ερεινητικού προγράμματος» όπου ο λόγος τους μπορεί να έχει βαρυσήμαντη αξία.

Στις ιδιαίτερες συμβολές του Popper εντάσσεται η μαχητική ρεαλιστική τοποθέτησή του στη διαμάχη για την «βαντική» θεωρία και την ερμηνεία της, η επεξεργασία και αξιοποίηση της κατά Alfred Tarski θεωρίας της αλήθειας ως αντιστοιχίας προτασιακών περιεχομένων με τα πράγματα, καθώς και η ερμηνευτική ανασυγκρότηση από μέρους του της σκέψης των Προσοκρατικών.

Αν και η ανεξαρτησία της σκέψης του και ο ευρύτατος ορίζοντας των ενδιαφερόντων του τον κράτησαν μακριά από συμπαγείς σχολές, συζήτησε «επί της ουσίας» με κορυφαίους επιστήμονες και προσωπικότητες του αιώνα μας, με αποτέλεσμα πολλαπλές και συχνά αμοιβαίες επιδράσεις. (Ανάμεσά τους οι Albert Einstein, Niels Bohr, Erwin Schrödinger, John C. Eccles, Jacques Monod, Peter Medawar, Anthony Crosland, Helmut Schmidt, Ernst Gombrich, Konrad Lorenz).

Ο Popper εργάστηκε πάντα σε σταυροδρόμια συγκεκριμένων διαλόγων και συχνά κρίσιμων αντιπαράθεσεων, αναμορφώνοντας αδιέξοδες προβληματικές και εγκαινιάζοντας καινούριες και γονιμότερες, αλλά προπαντός διαμορφώνοντας μία νέα παράδοση μεταθεωρητικού σκέπτεσθαι διαποτισμένη από θαυμασμό και μέρμηνα για τον άνθρωπο και τις δυνατότητές του, από την οποία εν μέρει εμπνεύστηκαν, εν μέρει διαφοροποιήθηκαν - πάντως δεν αγνόησαν - πολλές από τις μεταγενέστερες επιστημολογικές και ευρύτερα φιλοσοφικές τάσεις της εποχής μας.

Δημήτρης Γρηγορόπουλος

Ο Μαρξισμός δεν είναι προφητεία - είναι επιστήμη

Κ. Πόπερ: Ο μαρξισμός είναι προφητεία

Ο Καρλ Πόπερ, αν και ως κύριο αντικείμενό του είχε τις επιστημολογικές και φιλοσοφικές έρευνες, εντούτοις είναι περισσότερο γνωστός¹ από δύο κοινωνιολογικά βιβλία του, με τίτλους *Η ανοιχτή κοινωνία και οι εχθροί της* και *Η φτώχεια του ιστορικισμού*. Σ' αυτά αναπτύσσει αντιμαρξιστικές θέσεις και ασκεί κριτική όχι νηφάλια, αλλά πολεμικού χαρακτήρα, υποβιβάζοντας το μαρξισμό σε επιστημονικοφανή γελοιογραφία, ταυτίζοντάς τον με προφητεία και μεσσιανισμό, που η εφαρμογή

¹ Ο Δημήτρης Γρηγορόπουλος είναι δίδακτωρ του Πανεπιστημίου της Σόφιας